

92
IMRE SÁNDOR

EÖTVÖS NEM A MÚLTÉ

ÜNNEPI BESZÉD AZ EÖTVÖS-ALAP EMLÉKÜNNEPÉN
BUDAPESTEN 1909 FEBR. 2-ÁN

KOLOZSVÁR
AZ ERDÉLYI MÚZEUM II. FÜZETÉBŐL

1909

IMRE SÁNDOR

EÖTVÖS NEM A MÚLTÉ

ÜNNEPI BESZÉD AZ EÖTVÖS-ALAP EMLÉKÜNNEPÉN
BUDAPESTEN 1909 FEBR. 2-ÁN

MAGYAR KÖZGAZGATÁSTUDOMÁNYI INTÉZET
Budapest, Pázmány Péter tér 1. 116.

C III 94.

Lelt. 4960.

KOLOZSVÁR
AZ ERDÉLYI MÚZEUM II. FÜZETÉBŐL
1909

Némely iskola egy napot évenként jóltevőinek emlékezetére fordít. Megőrzi ezek nevét az enyészettől, hasonló tettekre serkenti az élőket s a hála érzelmét költögeti azokban, kik a jótétemények részesei.

Ma s e napon minden esztendőben az Eötvös-alap is a jóltevő ünnepét üli. De ez ünnepségnek más a rendeltetése. Nem azért vagyunk itt együtt, hogy báró Eötvös József nevét az elfeledéstől megóvjuk, hanem hogy jelét adjuk tiszteletünknek s hirdessük e név mostani értékét. Nem azért beszélünk róla, hogy tetteit például állítsuk bárki elé is, hanem hogy ezzel is megerősítsük szelleme hatását önmagunkban. Azt sem gondolhatjuk, hogy a mi szavunk indítsa hálára azokat, kikre nézve a művelődés áldása Eötvös életéből fakadt, de magunk hálásan igyekszünk megtenni a tőlünk telhetőt, hogy munkánk nyomán is közelebb jusson *eszméinek győzedelme*.

1.

A magyar nevelés történetében nézve Eötvöst, úgy áll előttünk, mint valósítója a pedagógiai gondolatnak, mit vele egy időben s előtte századokkal is hirdettek már a legmesszebb látók. Ugyanaz az eszme, a nemzetnevelés eszméje, tölti be teszem Széchenyi s még inkább Wesselényi lelkét, bár ezekben másként nyilatkozik. Az vezeti Bessenyei Györgyöt és Kármán Józsefet. A XVIII. század nagy tanítói közül kivált Maróthi György és Bél Mátyás példája mutatja, hogyan hat a nevelés egyetemes gondolata egy-egy iskola szűkebb körében. Ha pedig ezeken túl, a XVII. századra figyelünk, felénk száll onnan a szegény Apáczai Cseri János hangja, a mint 1656-ban iskolája egyetlen tantermében hallatja az ébresztő szót: „Ideje felébredned, te álmos, mámoros hályogos szemű magyar nép! Kelj föl és állíts iskolákat!” Nagykésőn, 1868-ban a magyar országgyűlés csak ennek a sürgetésnek tesz eleget, mikor Eötvös szavára végre törvényben kimondja, hogy állít iskolákat.

A multból haladva a jelen felé, Eötvös bezárja a készülődés korszakát s a cselekvés idejét kezdi meg. Ő tudta, mit visszatekintve mi is élénken látunk, hogy a nevelés gondolatának az iskola-állítás csak

első következése; a művelődés politikájának hosszú az útja még azután. Erre az útra Eötvös teljesen készen volt. Benne egységes gondolkodásban egyesült a sok töredékes gondolat, mely a nevelésre nézve addig felmerült. Szeme előtt ott volt az egész nemzet nevelésének világos terve, melyből eladdig legtöbb magyart csak egy-egy részlet, egy-egy elv foglalkoztatott. S ezen az úton, a művelődési politika útján meg is indította nemzetét, melyben csak az ő minisztersége tudta tudatossá tenni, hogy a nevelés közügy s intézése a jövő alakulásának nevezetes feltétele.

Valóban, a népoktatási törvény alkotása óta a művelődés útján sok lépést tettünk, alkottunk bőven; fényesnél fényesebb paloták hirdetik az áldozatokat, miket e nemzet a tudományért hozott. Munka nélkül nem telt az idő s a fejlődést eltagadni hamisság nélkül senki sem merheti. De vajjon Eötvös útján haladtunk-e? Vajjon lépéseinket rendben, tervszerűen tettük?

Mindnyájunknak éreznünk kell, hogy sok járásunk után is előttünk van még a művelődésnek egész útja, melyre Eötvös amaz első, tudatos lépéssel rávezetett. Negyven éves munkánknak nincsen olyan eredménye, hogy eddigi irányunk jósága felől megnyugodhassunk.

Nem feledjük, hogy a művelődés útja végtelen, mert végső pontja egyre távolibb. De tudjuk, hogy vannak rajta közelebbi célok s ezek elérése juttat csak tovább. És éppen az ejthet bennünket gondolkodóba, hogy ezek a közvetlen célok ma is még az Eötvös céljai, jóllehet ő ezeket maga is ideigleneseknek mondta¹ s messzebbre nézett. A mi céljt maga elé tűzött, előttünk van ma is, majdnem változatlanul, de megszorodva. Ezméi nem valósultak, holott ennek szüksége mindig élnék volt. Terveit mintha elfeledtük volna, bár azok máig sem avultak el. Hosszas járásunk tehát a régi célokhoz alig vitt közelebb, pedig új köteleességek vonják el erőnket.

Az alkotó, tervszerűen építő művelődési politikának Eötvös az alapjait igyekezett megásni, a talajt akarta alkalmassá tenni. Erre szolgált életének egész munkája. S ma ugyan mit látunk? Megvan-e ebben az országban a lehetősége annak, hogy határozott elvek szerint, a nemzet egészét néző művelődési politikát folytasson valaki, a ki ezt Eötvös szellemében tenni tudná s akarná? Különb-e a helyzet, mint Eötvös idejében? Feleletül csak néhány általánosan ismert jelenségre utalok.

Eötvös tetteinek és fejtegetéseinek az volt egyik nevezetes célja, hogy tisztázza az oktatásra vonatkozó állami jogokat és köteleességeket, elterjeszse a köteleesség és jog szükségképeni kapcsolatának tudatát.

¹ „Nevelési törvény nem lehet soha más, mint ideiglenes“. Képviselőházi beszéd 1848 aug. 12.

Ettől várta a nevelés közügy voltának teljes megértését, ez tette volna lehetővé az egységes szervezést. — Ma a különböző tényezőkben nagy a hajlandóság, hogy a köznevelésben az államra hárítsanak minden köteleltséget, de lehetően minden jogot megtartsanak magoknak.

Eötvös meggyőzően hirdette, hogy a „nevelés az országot és nem az egyes hitfelekezeteket illeti“,¹ de igazságosan meghagyta a felekezeteknek is a szükséges munkatért, mert károsnak ítélte a nevelés körében minden monopoliumot. — Ma az állam és felekezetek viszonya sok izgatottság forrása és még többé lesz ezután, mert erősödik a felekezeti nevelés is, ennek az ellenzéke is.

1848-ban már hangoztatta Eötvös, hogy nevelés nélkül az egyenlőség semmi, csak pusztá szó s az alsóbb néposztály tagjait csak neveléssel lehet jogaik élvezetére képessé tenni.² — Ma az ő törvénye szerint folyó népnevelésről hangosan állítják, hogy az az emberi jogok élvezetét, az egyenlőséget szándékosan gátoló osztálynevelés.

1868-ban a képviselők kitörő helyeslése közben fejtegette, hogy³ „a nemzetiségi kérdés nem e haza egyik vagy másik nemzetiségének kérdése, hanem mindnyájunk közös kérdése“ s „a ki azt hiszi, hogy e hazának egysége, melytől fennállása függ, csak azoknak fekszik érdekében, kik e hazában magyarul beszélnek, vagy a ki azt hiszi, hogy szerb, román, szláv honfitársaink civilisatiója és jólléte csak szerb, román vagy szláv kérdés: az e kérdést nem érti“. E kérdés értése ma sem általánosabb s ki nem látja, hogy a magyar állam és a nem magyar ajkúak művelődési törekvései súlyos összeütközések magvát rejtik, mert az érdek közösségét meglátni kevesen tudják, kevesen akarják.

Az állam köteletségének vallotta Eötvös és e köteletség teljesítésén buzgón iparkodott, hogy oktatásban e hon minden lakója részesüljön, mert a politikai jogok kiterjedése ezt megköveteli⁴ s mert az emberi, polgári jogok gyakorlásának lehetőségét mindenkinek biztosítanunk kell. — Ma mégis azt látjuk, hogy a politikai jogok most tervezett kiterjesztését sokan szűk körűnek tartják, mert a törvényjavaslat az iskolázottság legelemibb bizonyítékától akarja függővé tenni; s bár népoktatási törvényünk az általános tankötelezettség elvén alapúl, az általános népnevelést némelyek a fennálló renddel szemben, mint újat követelik.

S ha a köznevelés intézményén nézzük: mit akart Eötvös és hogyan vagyunk ma, látjuk például ezeket: Eötvös a nemzet nevelésének egységes szervezésére törekedett s ma a szervezeti kérdések egész sora

¹ Képviselőházi beszéd 1848 aug. 6., a főrendiházban 1868 decz. 1.

² „ „ 1848 „ 3.

³ „ „ 1868 nov. 25.

⁴ 1848. évi törvényjavaslata az elemi oktatásról 1. §.; 1870. évi min. jelentés, Következők, 44.

jelzi, hogy a szervezet egysége hiányzik. Az iskola különböző fokait egymással szerves kapcsolatban akarta kiépíteni s most egyes iskola-fajok félszeg helyzete e szándékának is megghiúsultát mutatja. Kiadta a jelszót, hogy „a nevelés csak annyiban éri el célját, a mennyire az élet viszonyainak megfelel“¹ s ma mindnyájan tudjuk, hogy iskoláinknak nincsen módjokban a nemzeti élet szükségleteinek kellő kielégítése. Biztosítani akarta a nyugodt fejlődést, iskoláink élete mégis apróságokban való örökös „reform“.

Köznevelésünk egész állapota azt bizonyítja, hogy élünk, de nyugodtan dolgozni, ez által a haladást igazán szolgálni nem tudjuk. S ez az Eötvös útjának eredménye volna?

Bizonyára nem, hanem éppen az ellenkezőt bizonyítja. Eötvös egységes gondolkodása oly egységesen érvényesülni nem tudott; a mit tettünk, legtöbbször a szükségletek csillapítására tettük, nem azok rendszeres kielégítésére. Különben nem volna lehetséges, hogy régi kívánságok újra meg újra hangozzanak s a köznevelésügy minden vezetője ugyanazokkal legyen kénytelen bajlódni.

Megértjük, hogy művelődésünk útja másforma nem lehetett. 1867 után az alkotás lázas vágya nem engedett nyugodt megfontolást; a teendők egymásra torlódtak s ez magát Eötvöst is meggátolta abban, hogy terveit igazán egységesen, rendszeres egymásutánban valósítsa; halála után pedig az ő művelődési politikájának a körülmények akkor sem kedveztek, mikor a személyi tényező nem hiányzott. A tudományos körökben — 1883-ban Trefort mondott ilyesmit, ma Concha Győző ismétli² — Eötvös szelleme hamar lett idegen, mert újabb emberek s korszerűbbnek tetsző felfogások kötik le a figyelmet. Nem érvényesülhetett Eötvös az iskolák útján sem, mert a vele foglalkozásra idő sem jut elég, de meg nem is törekszünk arra, hogy a tanítónevelés minden fokon megadja szellemének lehető ismeretét.

Mindezt megértjük, de nem nyugodhatunk meg benne. Ha akaránk is megnyugodni, a körülmények nem engedik.

Nemzeti életünk mai folyása, külső és belső politikai viszonyaink minduntalan Eötvös két miniszterségét idézik eszünkbe. Nagy aggodalmaink és apró szükségleteink nem engedik feledni az ő korának a mienkkel való különös rokonságát. A nemzet haladását most sem látjuk elég gyorsnak, a haladás alapját még most sem érezzük cseppet is biztosnak; panasz hangzik ma is, hogy a nemzethez fiai nem elég hívek, alkotó részei nem eléggé összetartók. Hallatszanak minden tár-

¹ 1870. évi min. jel. 44.

² Concha Győző, Br. Eötvös J. állambölcselete és a külföldi kritika. Bpest, 1908., 5—6.

sadalmi rétegből ugyanazok a követelések vagy nyugtalanságok, csak erősen megnövekedve. Társadalmunkban kiélesedtek azok a különbségek, melyeken Eötvös annyit gondolkozott; talán nem minden részben tudatosan és különbözően értve, de rajtunk is uralkodnak azok az eszmék, melyek erejét félszázadnál régebben fejtegette. S e kor rokon az övével abban is, hogy ösztönszerűen vagy higgadt megfontolással, szinte minden körben erősödik az a törekvés, hogy a kívánatos jobb alakulásnak a köznevelés jobb elrendezésével siessünk segítségére.

És a mint erre igyekszünk, kénytelenek vagyunk avagy leszünk Eötvös nyomába lépni. Általános bizonyítás helyett három kis adatot hozok fel erre. Egyik az általános népnevelés hézagainak kitöltésére vonatkozik, másik a középiskolai újjító törekvések miatt érdekes, a harmadik az iskola belső életének legkellemetlenebb mozzanatát juttatja eszünkbe.

1870-ben adott ki Eötvös egy rendeletet azzal a céllal, hogy az akkor élő serdültebb nemzedék tudásbeli fogyatkozásait a felnőttek oktatásával valahogyan pótolja. Felszólította a néptanítókat, lelkészeket s minden arravaló embert, hogy „a műveltségben elmaradt népet edessék az írás, olvasás, számolás és a közműveltségre tartozó egyéb tudni való ismeretek tanulására”.¹ E rendeletet nyilvánvalóan ideiglenes érvényűnek szánta, ki akarva terjeszteni a műveltség legkisebb mértékét azokra is, kikre már a népoktatási törvény nem vonatkozhatott. E pótló oktatásra csak addig lett volna szabad szükségnek lennie, míg a köznevelés szervezete kialakul s a törvény alkotása után az első nemzedék az iskolát elhagyja. — Komolyan jellemző az elmúlt időkre, hogy ma, szinte negyven év múlva, ama rendelkezést hasonló célzattal meg kellett újítani!

A középiskolák sok baja miatt egyre élénkül az a törekvés (nálunk is van már nem csak egy adata), hogy a középiskola felső évein az egyéni különbségeknek szabadabb legyen a tere. Mikor jut ez a kérdés a megoldásig — melyikünk sejtethné? Már fejtetik németországi folyóiratok s így majd nálunk is elterjed előbb-utóbb, onnan. — Az 1869-i országgyűlés irományai közt² ott van Eötvös középiskolai törvényjavaslata s abban e kérdésnek intézményes eligazítása az által, hogy az egyénes alapú középiskolában a VI. osztály végén elágazást akart szervezni. Az a javaslat biztosította volna, a mit ma akarnak: az egyéni hajlamok üdvös érvényre jutását s elejét vette volna a főiskolai tanulmányozás nem kis akadályainak.

Iskolai munkánk legkínosabb része az osztályozás. Tudjuk, hogy

¹ V. és k. min. jelentés az 1870—71. évekről (1872) 89.

² Képviselőházi Irományok 432. szám, III. kötet. 284.

Ausztriában e tekintetben mily változás létesült; többen ajánlották is már nálunk az osztrák intézkedés utánzását. Érdekes azért szószerint hallanunk Eötvösnek 1848 április 24-én az osztályozásról kiadott rendeletét¹: „A tanintézetekben szokásban volt számszerinti osztályozás mind a tanítókra, kik azt a legjobb akarat mellett is, már a dolog természeténél fogva igazságosan majd soha nem eszközölhetik s ekép magokat a visszaélés esetein kívül is, a kedvezés gyanújától meg nem menthetik, — mind a tanulókra nézve, kik az által a tapasztalás szerint nemesb vetélkedés helyett ellenszenvekre gyűjtatnak, károsan hatván s ezen egész szokás sem a tudományok virágzására, sem az életnek megtermékenyítésére nem szolgálván, addig is, míg a tanrendszerben és iskolai fegyelemben szükséges és az étellel összhangzó változások megtörténhetnének, rendeltetik: a tanulóknak számszerinti osztályozása minden tanintézetekben végkép megszüntessék“.

E rendelet hosszú mondata a benne levő elvek miatt is érdekes. Két társával együtt hihetően ismeretes volt legtöbbünk előtt, de ismeretes még sok más adat is, melyek a köznevelés különböző területeiről véve bizonyítják is azt, minek kimondására ez a három különböző adat csak alkalmat ad. Sokféle és a nemzet életével kapcsolatos bajunk arra figyelmeztet, hogy mai állapotaink teljes megváltozását mindaddig nem remélhetjük, valamig a nyugodt fejlődést, az állandó és következetes munkát egészséges, egységes művelődési politikának húzamosan érvényesülő ereje nem biztosítja. Eötvös eszméinek, egyes terveinek eddigi hatástalansága, mai időszerűsége meg azt mutatja, hogy a rendszeres munka biztosítására nem elég egyszerűen a mából indúlunk ki, nem elég néhány ma élő s jóakarattal, feszült erővel dolgozó ember tevékenysége, hanem vissza kell mennünk bajaink történetében addig a pontig, melyről a mai alakulás okaiban megérthető s a hol a maiakkai rokon állapotok legutoljára hoztak létre a javításra vonatkozó egységes tervet. Tehát vissza kell mennünk Eötvös Józsefhez.

Benne megtaláljuk a magyar művelődési politika egy rendszerét. E rendszer eddig nem valósult vagyis kipróbálva nem volt még. Minden vezető eszméje és számos részlete ma láthatóan korszerű; más rendszer, ennél jobb vagy más alapon álló s egységesebb még nincsen előttünk; tennivalóink ma abból érthetők, hogy Eötvös rendszere hatni nem tudott eléggé.

Mindebből az következik, hogy Eötvös ugyan a mesgyén áll nevelésünk múltja és jelene között, de még nem a múlté.

¹ Prof. Egyh. és Isk. Lap. 1848,

2.

A jelennek azonban nem az eddig említett egyes adatokra van szüksége. Nem terveinek egyszerű átvételére, hanem szellemének eleven erejére.

Eötvös szellemének mai jelentőségét egészen kifejtenie nem e néhány percz feladata. De egy s más vonásra most is ráfigyelhetünk, épen a manapság legfontosabb szempontból: az iskola és a közélet mai viszonyát nézve.

Tanítók vagyunk s így látnunk kell túl is iskolánk falán. Éreznünk kell, hogy munkánk feltételeit, menetét, sikerét nem mi határozzuk meg, hanem mi is, iskolánk is mindenestől hatása alatt vagyunk korunk és nemzetünk életfolyásának. A mint aztán mai helyzetünket komolyan számba vesszük s következtetünk belőle a nevelés jövőjére: Eötvös mai jelentősége különösen nagygyá válik szemünkben. Megerősíti nem ritkán csüggedő önbizalmunkat, utat mutat mai feladatunk megismerésére, módot jelöl hatásunk biztosítására. Minél többet nézzük viszonyainkat: a közéletet s benne a nevelést, az iskolát s ebben önmagunkat, annál nagyobb szükségünk van Eötvös vezető szellemére.

Ugyanis: a köznevelés folyásának mostani jelenségei, az iskoláért vívott élénk harc, a köznevelés szervezetén kívül történő, u. n. szabad tanítás egynémely mozzanata arról értesít, hogy a küzdő társadalmi áramlatok a nevelés intézményét komolyan értékelik, alakító hatását felismerik s magok érdekében iparkodnak felhasználni is. Ez jó, mert fokozza egyelőre az érdeklődést a nevelés iránt, másrészt azonban baj, mert így a küzdelem a nevelés terére is átcsap.

Bár volna sötéten látás, mely később felderül, de félek, más is úgy találja, hogy ennek következeként a szorosabban értett nevelési, a pedagógiai kérdések háttérbe szorúlnak, mert a társadalmi mozgalmak mindjobban politikai pártalakulásban igyekeznek sikerre. Ezért aztán maga a nevelés iránt mindegyre kevesebb ember érdeklődik, bár azok annál mélyebben; a nagy tömeg s ennek vezetői mindenben a politikai érdeket nézik és így a köznevelés egész területén is a politika válik majd uralkodóvá. Természetes, hogy a küzdő áramlatok a nevelés célját sem a nevelés elméletében, sem a művelődés egyetemes érdekeiben nem keresik, az iskola terén a vetélkedést nem a művelődés minél sikeresebb előmozdításáért folytatják, hanem saját irányokat akarva szolgálni, járomba hajtják a művelődés tényezőjét, az iskolákat is.

Így látva a helyzetet, az egész nevelést az a veszedelem fenyegeti, hogy nem egységes művelődési politika lesz majd az irányítója, hanem mint szabadon használható eszközt a különböző politikai törekvések foglalják le. E törekvésnek alapja az a gondolat, hogy a kié az iskola, azé a jövő s hogy az iskolában folyó köznevelés eredményét is meg lehet határozni annak, a ki a tanítóknak parancsol.

A politika és nevelés eme kapcsolása teszi mindennél fontosabbá, hogy e kérdésre és általa nevelésünk jövőjére Eötvös szelleme világot vessen. Benne nem a pedagógus, hanem a művelődés politikusa a nevezetesebb, sőt tudjuk, hogy művelődési politikája egységes állam-bölcseletének alkotó része. Ezért az ő szavában nem a nevelő egyoldalúnak bélyegezhető álláspontja nyilatkozik, hanem a politikus belátása. Annál többet jelent, hogy a mai törekvések ellenében világosan a pedagógiai tekintetre figyelmeztet.¹

A központosítás következményeiről beszélve kifejti az oktatásügy központosításának eredményeit is. Ama törekvéssel szemben, hogy a nevelés útján akarja a központi hatalom a polgárok politikai érzületét meghatározni: kimutatja, hogy e törekvés nem jogos és a szabad állam eszméjének a legnagyobb ellentéte. Kifejti, hogy célra sem vezet, mert „az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyújt saját ismeretek szerzésére, melyek nem attól függenek, a mit az iskolában tanult valaki, hanem a mit az életben tapasztalt“. Az iskola lenyűgözését az előzetes könyvbírálatához hasonlítja, mert a kettő sikerében egyformán hiú dolog reménykedni, hiszen „a legszigorúbb censura is csak a könyvet ítélheti meg, de nem a gondolatokat, melyeket az olvasóban költ“. S „épen ez az eset az iskolákkal. Ki számíthatja ki előre, mely benyomásokat és fogalmakat idéz elő száz és száz gyermek lelkében ugyanazon előadás? Ha valamely tárgyat megvilágosítanak, állásához és egyéniségéhez képest mindenki másként látja azt“. Különösen tévesnek állítja Eötvös azt a hiedelmet, hogy a nevelés eredményét a felsőbbtség parancscsal, szabálylal előre megállapíthatja. A felsőbbtségnek — úgymond — igen nagy a hatalma azok^{ra}, kikre az oktatást bízta, de a hatalom nem terjed ki magára az oktatásra is. Tévedés ugyanis az a hit, hogy a tanítótság, „ezer meg ezer ember, egy hierarchiailag rendezett testülettel forrva, közös hivatás mellett úgy érez és cselekszik, mint egyetlen ember s ekként lehet is felhasználni bizonyos célra“.

Eötvös az államról beszél, de bizonyító példáit az egyház életéből is veszi s mi szavának igazságát minden olyan tényezőre alkalmazhatjuk, a mely napjainkban a nevelés menetét és eredményét meghatározni igyekeznek. A végső igazságot, hogy a tanító személye minden eredmény legfőbb tényezője, felismerték a ma küzdő áramlatok is, ezért főgondja most mindeniknek az iskola lelke, a tanító megnyerése. Annál becselesebb az Eötvöstől nyerhető útmutatás.

A köznevelés politikai vonatkozásának megítélésében a pedagógiai tekintetet érvényesíti s a tanító személyének különös jelentőségét

¹ A következőkre nézve I. A XIX. század uralkodó eszméi stb. II. kötet, IV. könyv, 7. fejezet.

tünteti fel. Ebből s működésének egész történetéből azt látjuk, hogy a köznevelés terén nem akarja, lehetőknek sem tartja az uralkodó politikai felfogás vagy felfogások érvényesítését. A nevelésben a művelődés, a haladás szempontját tartja döntőnek, azaz a művelődési politikában nem a politikát, hanem a művelődést. Tehát itt az iskola, a nevelés önálló értéke emelkedik ki.

A művelődésért végzett munka két részből áll: a művelődési politika rendszerének megalkotásából s a kitűzött célért folyó részletmunkából. Az első a művelődés politikusának, emez a tanítónak a feladata. Eötvös szellemében e két fél munkáját egységesnek látjuk. E szerint a kulturpolitikus szükségképpen pedagógus is tartozik lenni — a milyen ő volt — mert céljait csak a nevelés okos szervezésével, külső-belső jó rendjével szolgálhatja, a mi a pedagógia elveinek ismerete nélkül nem eshetik meg. A tanítónak pedig politikusnak kell lennie, hogy távoli céljait láthassa, szűk terű munkája egyetemes jelentőségével tisztában lehessen, saját kis helyének a köznevelés nagy szervezétében önálló becsét soha ne feledje s feladatát a haladás érdekében, annak törvényei szerint tudatosan végezhesse.

Ime a művelődési politika és pedagógia egysége a személyekben s ezek kölcsönös hatása és külön-külön értékének kölcsönös elismerése által a művelődésért folyó egész munkában.

Eötvös tehát nem engedi, hogy a nevelés a politikában, a társadalom forrongásában elmerüljön s a tanító személyiségétől várja ennek meggátolását. De kérjük, hogyan lehessen ez? Hiszen éppen nekünk nem szabad elfordítanunk tekintetünket mai viszonyainkról, mert akkor nem érthetjük meg tanítványunkat, ki e viszonyok teremtménye! Ismernünk kell a közélet jelenségeit, a forrongás elemeit, mert tanítványunk ezek sodrába kerül s nekünk arra kell őt segítnünk, hogy ebben is megálljon! Lehetetlen állást nem foglalnunk, mikor egész munkánk erős meggyőződést kíván, „mit lelánczolni nem lehet“¹

Eötvös szelleme éppen azt kívánja, hogy mindezt így tegyük, kivált hogy erős meggyőződésünk legyen. A meggyőződés — jól értve a szót — önállóságunk biztosítója. A tanítóban pedig az önállóság a főkövetelmény, ha hivatásának a haladás szolgálását akarja tekinteni.

A haladásnak ugyanis Eötvös szerint az az első törvénye, hogy minden haladás önálló egyéniségek érintkezésének az eredménye.² Ebből reánk az a feladat háramlik, hogy biztosítsuk önálló egyéniségek (személyiségek) kifejlődését. Önálló nem lehet, ki bármilyen alakban is békót visel. Önállóvá senkit nem nevelhet, kinek magának lelke nem

¹ Eötvös beszéde Körösi Csoma Sándorról.

² A XIX. század uralkodó eszméi, II. 605.

szabad. A haladás irányában tehát, azaz Eötvös útján, az a legelső lépés, hogy a mai áramlatok között magunk önállóságát, lelki függetlenségét biztosítsuk s ez által tanítványainkét is lehetővé tegyük.

E súlyos kötelességet Eötvös nem csak reánk rója, ő mutatja a példát is, hogyan tehetünk ennek eleget. Minden munkája, regényei is, kivált pedig a XIX. sz. uralkodó eszméinek fejtegetése arra tanít, hogy a ki tisztán akar látni, annak meg kell figyelnie mindent, ki kell tanulnia minden mozgalom lényegét, meg kell határozni a becstét — a *tökéletes tárgyiasság* szigorú, de egyedül igaz mértéke szerint. Az a feltétlen tárgyiasság, mely nem fél elfogúlt vádaskodóktól, nem törődik rosszakaratú félremagyarázással, nem ijed meg következtetése súlyos eredményeitől, hanem talán hideg arczzal, de érző kebellet keresi a haladás igazi útját — ez a tárgyiasság szól Eötvösből. A hogyan például ma is izgató kérdéseket fejteget, a hogyan a felekezeti és nemzetiségi kérdést tárgyalja, a nemzet fogalmát meghatározza, az egyén és közösség viszonyának bonyolult kérdéseiben magának világosságot szerez, meg a többi mind — példa mindnyájunknak a tiszta tárgyiasságra, melynek csak egy mértéke van: az értelmi erő, egyetlen célja: az igazság becsületes kutatása!

A tárgyiasság most annyira hiányzik, hogy a kiben megvan, legkevésbé arról tesszük fel. Ezért mindenkinek s kivált a tanítónak van ma égető szüksége a tárgyiasságra. Csak annyit erről, hogy az igazságot becsületesen, elfogúltság nélkül kereső tárgyias gondolkodás senkit sem enged bele semmiféle pártoskodásba. S ha talán mégis erre csábítanának a körülmények, fülünkbe csendül Eötvös szava:¹ „A ki maga is részt vesz a harczban, annyira el van foglalva közvetlen elneivel, hogy az egész csataterét be nem láthatja“. Már pedig minél világosabban érezzük hivatásunkat, annál magasabb pontra kell iparkodnunk, hogy az emberiség, a nemzet szellemi küzdelmeinek, a társadalom forrongó áramlatainak nagy csataterén egészen áttekinthessünk. Minél többen állanak közlünk ilyen lelki magaslaton, annál többen emelkednek majd melléjük az újabb nemzedékből s lassanként ezek a félreállók, a tárgyiasan, igazságosan gondolkodók lesznek az irányadók!

Nem álom ez, csak távoli valóság. Messze, Eötvös útjának ma szemmel elérhetetlen messziségű pontján, van ez a kép. Eötvös szelleme feléje készlet s ma mindabból, a mit az ő lelke mi reánk áraszt, ezt az indítást érzem legbecsesebbnek. A tárgyiasság szükségét és becses voltát kell megéreznünk, azután egyebekben is könnyen tudjuk követni Eötvös szellemét!

¹ I. m. II. 37.

3.

E szellem csak úgy lehet vezetónkké, ha megnyitjuk hatása útját. Ennek csak egy módja van: eszméinek kell általánossá válniok.

Igaz, Eötvös eszméi nem újak, pedig korunk is, miként a többi, valami új eszmétől várja a megváltást. Azonban éppen Eötvös mondta, hogy az emberiség bajain soha új eszme még nem segített, hanem csak az olyan, mely a kor műveltségi fokának és szükségleteinek megfelelően, már általánossá vált.¹

Eötvös eszméi a mostani időknek eleget tudnak tenni, derülhet nyomokban világosság a mai zűrzavarra, de bizonyos, hogy még nem általánosak s azzá lételők most még messze van.

Jelszavak átvétele belső hatást még nem jelent, eszmék terjedése csak megértésből következhetik. Erre pedig nem elég, kivált ha Eötvös-ről van szó, hogy egyes irodalmi vagy politikai alkotásait, terveinek egyik-másik részletét, gondolatainak pár gyakrabban idézett sorát ismerjük. E kornak az egész Eötvösre van szüksége s csak az egész ember ismeretén alapúlhat igazi megértés.

Megismerésének nem kevés az akadálya. Nehezíti írói működésének nagy terjedelme, sok munkát adó mély fejtegetése, írói és közéleti tevékenységének összeforrott volta, mi miatt a megértés csak az egészből fakadhat. Az igazi megismerés az eredeti művek önálló tanulmányozása, de ebben nem bizakodhatunk, hiszen erre ha minden más kellék megvan is mindenkiben, ideje nem jut rá annyi embernek, a mennyinek érdeklődése és megértő jóakarata az eszmék terjedéséhez szükséges.

Eötvös eszméinek, egész szellemének először is azokban kell hatnia, kik az ő munkájának, a nemzeti közműveltség emelésének bármilyen rangú és rendű tudatos folytatói.

Eötvös hatásának útja rajtunk, a köznevelés munkásain, visz át, nekünk kell eszméi terjedésében segítőknek lennünk, munkánkban szellemét érvényre juttatnunk.

E végre nem elég ismernünk működésének külső adatait, lelkébe kell látnunk. Nem elég emlegetnünk nagyságát; tudnunk kell, miért nagy. Nem elég ismernünk történeti értékét; tisztán kell látnunk, mi módon illeszthetjük munkánkat az övéhez.

Nem az emlékbeszédek túlzásával, hanem meggyőződésből hangoztatom: nyugodt és biztos haladásunknak egyik feltétele, hogy Eötvössel nevelésünk ügyének minden intézője ismerős legyen, vele mindenrendű tanító komolyan foglalkozzék. Ismerjük ennek azt a gátját, mely miatt tanítónevelésünk egyik fokán sem jutott még megillető helyé-

¹ Gondolatok (6. kiadás) 231.

hez sem a magyar nevelés története, sem a magyar nevelői gondolkodás fejlődése. Egyszerűen megmondva: a magyar nevelés története nincsen meg, a nevelésről írt régi magyar műveket vastagon lepi még a por, s így a magyar gondolkodókat a magyar tanítók elé állítunk nem lehet.

E hiány pótlása műveltségünk, tudatos eljárásunk érdekében nevezetes feladat, de sok ember munkáját kívánja s tetemes időt. Eötvös hatását azonban előbb is biztosíthatjuk s ezzel magával nagy hasznot teszünk. Reá nézve a kutatásnak nincs akadálya, művei közkezen vannak, működésének adataihoz hozzájok férhetünk, korát s az azóta eltelt időt könnyen tanulmányozhatjuk s így módunk lehet arra, hogy megkönyítsünk eszméinek megértését és Eötvöst, mint a régi magyar művelődési törekvések megszélyesítőjét magunk és tanítótársaink munkájában útmutatóvá tehesük.

Megbecsüljük irodalmunk ama termékeit, melyek eddig Eötvössel foglalkoznak, de elégnek nem tartjuk. A végre, hogy Eötvösnek Apáczai, Széchenyi, Wesselényi szellemével rokon szelleme köznevelésünket s egész korunkat megtermékenyítse, Eötvös rendszeres tanulmányozására s főként három, együvé tartozó tanulmányra van szükség. Első feladat: Eötvös művelődési politikájának rendszeres kifejtése; másik: nevelési elveinek teljes összeállítás; a harmadik pedig: két minisztersége történetének levéltári kutatáson is nyugvó rajza. A két első eszméit, a harmadik ezek nyilatkozása módját ismertetné meg.

Eötvös művelődési politikája elénk tárná azt a rendszeres egységet, melyben gondolkodása középpontjából szervesen alakul ki a köznevelés minden vonatkozása, az iskola-szervezés alapelvei, az állam és a rajta belől levő egyes testületek közművelődési feladatai. E közben világosság derülne arra: mi volt e rendszerben idegen hatás, mi a régibb magyar gondolkodókkal rokon s kortársaitól eltérő, mi a magyarországi viszonyok érvényesülése, hogyan lett ez az egész a megelőző korok és egyesek törekvéseinek folytatása és betetőzése.

Eötvös, mint pedagógus éppen gondolkodásának egysége révén azt mondaná meg: hogyan helyezkedik el abban a nagy rendszerben a nevelés személyi vonatkozása, az egyes nevelő személyi munkája. Amott a köznevelésről, itt az egyéni nevelésről hallanók Eötvös véleményét.

Eötvös, a miniszter tanúságot tenne arról: mily nagy a különbség a rendszer megalkotása és valóstítása között, mily lassan terjed az eszme, hogyan kell küzdeni diadaláért akkor is, ha az az eszme nem merőben új és haszna világos. Látnánk itt mindent, a mit Eötvös tett s a mit akart. Előttünk lenne az a sok részében ismeretlen tevékenység, melyet első minisztersége rövid idejében kifejtett, az a sok terv, minek valóstítására ideje másodsor sem jutott. Feltárulnának Eötvösnek és kiváló

munkatársainak, előbb Szász Károlynak, utóbb Molnár Aladárnak az iskola külső és belső elrendezésére vonatkozó gondolatai; megismernők a magyar köznevelésügyi alkotó munkának nyílt és rejtett nehézségeit. Mivel pedig ez a tanulmány utolsó negyven évünk neveléstörténetét nem mellőzhetné, megvilágosodnék ebből a tovább haladás útja és igazsága Eötvös szavának: ¹ „Aki haladni akar, annak egy irányban kell előre haladnia. Nem is a tehetség, nem is az erős iparkodás, hanem inkább a következetesség hiányának tulajdonítható, hogy távolabb fekvő célok oly ritkán éretnek el.“

Ha e tanulmányok eredménye előtünk lesz, akkor lesz módunk igazán nagysága megítélésére, a mi fejlődésünk tekintetéből mellékes. De akkor megnyílik hatása útja mindenki felé s lesz módunk arra is, hogy a szükséges lépéseket s azok gondolható sikerét előre kiszámítsuk, a mi nélkül tervszerű munkát folytatni nem lehet.

Tartoznánk e tanulmányokkal Eötvösnek akkor is, ha életével együtt törekvése is a múlté volna. Sokkal inkább tartozunk ezzel nemzetünknek, mert Eötvös szellemének még sok a tennivalója ezen a földön. A ki e szellem termékeibe valaha elmerült, tanúságot tehet arról, hogy Eötvös megismerése az embert felemeli, tisztábban látunk, erősebbé válunk általa. Tudjuk, nagy erre a szükségünk mindnyájunknak egész nemzetül!

Éppen ezért Eötvös rendszeres tanulmányozását, ennek a különböző fokú tanítónévelésben való értékesítését nem volna szabad egyénektől függő véletlenségre hagynunk. Gondoskodnia kellene arról valamelyik illetékes tényezőnek, mely Eötvös munkája terén dolgozva, saját útja tisztán látását nem tartja mellékesnek. Van ilyen több s ezek sorában az Eötvös-alap bizonyára nincs az elsők között, hiszen rendeltetése nem irodalmi célok szolgálása. Itt azonban az irodalom csak eszköz, a fő az a gondolat, hogy tegyük általánossá Eötvös eszméit legalább magunk között. E tekintetben neve és e naphoz fűződő hagyománya az Eötvös-alapnak megadja a kezdés jogát. Ha ezzel élne, Eötvös eszméinek győzedelméért megtenné mindazt, a minél többet tennie módjában nem lehet.

*

Addig is, míg valamelyik ilyen évfordulón Eötvös megértésének ama bizonyosságait, szelleme terjesztésének jól készült eszközeit örömmel köszönthetnők: olvassuk Eötvöst s belőle merített szilárd akaratlal igyekezzünk mindnyájan, egyet értve az ő útja irányában. Kicsinyek vagyunk, mert tanítók vagyunk, de együtt erősek; külön-külön szűk a cselekvésünk tere, de mindnyájan együtt hatalmunkban tarthatjuk a nemzet

¹ Gondolatok, 235.

lelkét. Valamennyien közösen dolgozunk, de mindenkinek el kell végeznie a maga feladatát. Nekünk nem szabad kicsiny hitűeknek lennünk, nem szabad akként vélekednünk, hogy az egyes embernek nincsen hatása. Mi értjük s minden tanítványunkkal is megértetjük Eötvös mondását: „Minden haladás csak egyesek önálló munkásságának eredménye.“¹

Csak legyen mindenki munkás és legyen önálló. Csak az önálló munka egy célra törjön, mindnyájunk útja egyfelé vigyen: mindig előre, mindig fölfelé, mindig Eötvös után!

¹ A XIX. század uralkodó eszméi, I. 224.